

Fel omstreden experimenteel Gouds kunstaardewerk in de jaren dertig

Crisis-goed! Goed aardewerk?

Nederlands industrieel sieraardewerk - of beter gezegd, plateel - was in de gouden jaren van Art Nouveau en Art Déco synoniem voor verfijnde vormgeving en bijzonder arbeidsintensieve decors met gestileerde en later geabstraheerde florale motieven. Dit bij de Haagse fabriek Rozenburg en de Purmerendse fabriek Brantjes rond 1895 ontwikkelde aardewerk kreeg, op het moment dat de productiemethoden en zelfs heel concreet de arbeidskrachten overgenomen waren door de Goudse Plateelbakkerij Zuid-Holland (PZH), na 1910 een wereldnaam. Zeker toen de van Rozenburg afkomstige plateelschilder en glazuurvirtuoos Daniël Harkink in 1909 door te schilderen op glansplateel tot de vinding van matplateel kwam.

Dit Gouda-mat werd uitgebracht in decoratiepatronen van het Osmaanse sultanaat. En in miljoenvoud zouden de varianten op dat eerste 'Damascus' en 'Rhodian' over de hele wereld worden verkocht. Ruwe schattingen geven aan dat in de tweede helft van de jaren twintig een op de vier inwoners van Gouda op enigerlei wijze leefde van de plaatselijke aardewerkindustrie. De op stukdoon werkende schilders eisten in 1928 betere arbeidsvoorwaarden en dat leidde tot één van de heftigste arbeidsconflicten van het Interbellum. Vier maanden lang staakte een groot deel van de werknemers in Gouda. In maart 1929 bezweken de fabrikanten onder die druk. De tarieven werden aangepast, maar lang konden de plateelwerkers niet van hun triomf genieten.

De wereldcrisis

Eind oktober 1929 brak in de Verenigde Staten de beurscrisis uit die zich razendsnel over de wereld verspreidde. Voor luxe-aardewerk was binnen twee jaar tijd nauwelijks meer een exportmarkt over. In januari 1931 stapte directeur Willy Hoyng van de PZH met de afdeling Moderne Kunstnijverheid uit de prestigieuze Bond voor Kunst in Industrie en zes maanden later ontsloeg hij vrijwel alle plateelschilders. Het verhaal wil dat hij toen de overblijvende kunstenaars Willem Muller (plateelschilder en bedrijfsleider), Herman Verlee (glazuur-specialist), Fons Decker (vormgever) en Etha Lempke (beeldhouwster) de vrije hand gaf om te gaan experimenteren met bestaande vormen. Volgens Willy Hoyng zoon Wout, zelf bedrijfsleider bij de PZH, werd dus uit nood het nieuwe kunstaardewerk geboren. Het 'Muvele' (een decornaam die verwijst naar de namen van Muller en Verlee), de 'FO's' of 'Fonso's' van Decker en 'Eталus' van Lempke.

De exuberante modellen die zij ontwikkelden, vormden een complete breuk met de delicate, symmetrische vormgeving van het plateel. De nieuwe vormen roepen immers associaties op met exotische schelpen, boomstronken en gesteenten. De expressief opgebrachte glansglazuren hebben aarde-, zand- en steenkleuren als

Tot 30 april wordt de derde expositie uit het drieluik over experimenteel kunstaardewerk in de jaren dertig in het Keramisch Museum Goedewaagen getoond. Onder het thema 'Crisis-goed! Goed aardewerk?' wordt aan-

dacht gegeven aan het kunstaardewerk van de Arabische Fayencefabriek, de E.S.K.A.F. te Steenwijk en Hulzen, de Kennemer Potterie uit Velsen, Mobjach Pottenbakkers in Utrecht, de Plateelfabriek

Katwijk, de Plateelfabriek Schoonhoven, de Porcelainfabriek MOSA in Maastricht, de Potterie De Zwing in Noordwijk. Keramisch Museum Goedewaagen, Glaslaan 29a, Nieuw-Buinen.

Openingstijden: maandag tot en met vrijdag van 10.00 tot 16.00 uur en voor groepen op telefonische afspraak: 0599 616890.

Allesbehalve 'ik-rotzooi-maar-aan'-keramiek

fond. Lavarode vlampatronen - Aart Goedewaagen III herinnert zich dat de Goudse aardewerkfabrieken toen tonnen uraniumoxyde (sic!) importeerden om het felle orangerood te krijgen -, celadongroene en diepblauwe partijen doorkleuren die huid. Een bijzondere spanning werd opgeroepen met een buitengewoon levendige slangenhuid-structuur. De vier elementen aarde, vuur, water en lucht lijken zo verbeeld. Gecombineerd met de natuur-associaties van de modellen reden om te spreken van een sterk naturalistische impressie. Het nieuwe aardewerk - minderwaardig in de ogen van de plateelschilder en plateelliefhebber, want 'maar' gespoten of gesprist - was allesbehalve een 'ik-rotzooi-maar-aan'-keramiek. De voormalige plateelschilder Jo Bennis wist op een virtuoze manier voor Muller en Verlee de experimentele decors op te brengen en dat steeds weer iets anders, waardoor de indruk van een unicum ontstond.

Een nieuwe trend

Op de Utrechtse Jaarbeurs vlogen de stukken dan ook weg. Andere Goudse fabrikanten wisten niet hoe snel zij de PZH-vinding moesten navolgen. Bij de grotere fabrieken werden nog kunstenaars ingeschakeld om hun eigen fantasie te laten gelden, maar soms is er ook sprake van regelrecht plagiaat. De tientallen kleine Goudse fabriekjes, gesticht door ontslagen plateelschilders, volgden de nieuwe trend op massale schaal. Minderwaardige keramische dragers (van kalkaardewerk) en spuitdecors van celluloselak bepaalden rond 1935 - '36 het beeld van het Nederlandse aardewerk. Crisisgoed waarvan keramiste Joan Seyferth zich de dollie pret herinnert, waarmee kindertjes op Oranjefeesten in de Amsterdamse Pijp het in de ballentent kapot mochten gooien.

Wat in de jaren vijftig de vuilnisbak overleefde, is nu inzet van een ware herontdekking met als gevolg een navenante prijsstijging. Het gedurende meer dan zestig jaar verketterde aardewerk wordt nu hartstochtelijk verzameld en op basis van vier grote privécollecties bracht het Keramisch Museum Goedewaagen in Nieuw-Buinen in drie tentoonstellingsrondes 350 stuks van bijna twintig fabrieken bijeen. Voor liefhebbers verschijnt binnenkort een monografie met kleurenafbeeldingen van alle expositie-objecten. Teneur van het begeleidend essay is dat ook zonder wereldcrisis een dergelijk glazuur-experiment zou hebben plaatsgevonden. De samenstellers van de expositie volgen voor de vormgeving het spoor terug van de uitbundige snavel-tuiten naar middeleeuws Perzisch bronzen vaatwerk dat in de eerste decennia van de twintigste eeuw binnen het blikveld van de Goudse en Delftse modelleers was gekomen. Gespoten kunstglazuren werden rond 1900 internatio-

naal al ontwikkeld; bij de Porcelaine Fles in Delft werd vóór 1910 al op brede schaal in de oosterse sfeer van expressieve kunstglazuren gewerkt. Beslissende impulsen gingen ook uit van de vroegere industrieel ontwerper Bert Nienhuis die na zijn ontwerpen voor de Amsterdamse Plateelfabriek De Distel vanaf 1911 Chinese en Japanse spuit- en spatglazuurtechnieken ging beproeven. Nienhuis' voorliefde voor het aardewerk van de Japanse theeceremonie verklaart nadrukkelijk de link naar de naturalistische vormgeving van het crisisgoed. Het was ook Nienhuis die zijn leerlingen in die sfeer onderzoeken liet doen in 1922 en mede aan de basis stond van de stichting van het Klei-instituut in Gouda waar research naar onder meer lusterglazuren werd gedaan. Nienhuis' leerlingen Wim de Vries en Willem Stuurman vonden begin jaren dertig werk, respectievelijk bij de Goudse Regina- en Zenith-fabriek. Het was daarom pure, door Midden- en Oost-Azië beïnvloede kunst die Gouda in haar greep kreeg.

Frigg Visser

Ineens was het er. We schrijven 1932, de wereldcrisis krijgt ook Nederland in haar greep. Uitgerend het moment waarop de voormalige afdeling Moderne Kunstnijverheid van de Koninklijke Plateelbakkerij Zuid-Holland de markt op gaat met totaal nieuw aardewerk. Bizar van vorm met uitstulpende tuiten, wegdraaiende oren, gedeformeerde monden, ingedeukte meditatiepunten als bij een zenboeddhistische theekom, uitbundige plooi-patronen over de buik. En, al even opmerkelijk, een bont kleurengamma dat door middel van spuiten, spritsen, grove penseeltoetsen en sjablonen werd opgebracht. De crisis ten spijt werd het experimentele, Goudse kunstaardewerk een rage, maar na de oorlog viel het als crisisaardewerk in ongenade. Een aantal Nederlandse verzamelaars haalt dat crisisgoed nu uit deze achtergestelde positie.